

La gestió del plurilingüisme a l'escola suïssa: revisió d'un model paradigmàtic de descentralització i coordinació en l'escenari del dret comparat

Anna M. Pla Boix

Professora agregada de Dret Constitucional de la Universitat de Girona

Multilingualism in Switzerland's education system: a paradigmatic model of decentralization and coordination in comparative law context

ABSTRACT Linguistic diversity in Switzerland is generally regarded as a successful case of language management. The main purpose of this article is to analyze how multilingualism is protected in its education system. Formally, this article is divided into three parts. The first one offers an overview of language and education policies in comparative law. The second part reviews the Swiss education system and it describes the large degree of autonomy of the Swiss cantons in language education policy. In Switzerland, the main responsibility for the education system resides with the 26 cantons: the cantons are responsible for the education system wherever the Federal Constitution does not stipulate that the Confederation is responsible. The cantons specify the language of instruction, generally based on the official language of the area where the schooling takes place. Depending on the canton, the language of instruction is German, French, Italian or Romansh. The Confederation and the cantons, within the scope of their responsibilities, encourage plurilingualism among learners and teachers. The article develops a more detailed study of the language of instruction in the bilingual cantons of Fribourg, Bern and Valais. Finally, it describes the Intercantonal Agreement on Harmonisation of Compulsory Education (HarmoS Agreement), a Swiss agreement on schooling. HarmoS Agreement obliges the cantons to harmonise the curricula and to coordinate the teaching material on the level of the linguistic regions.

KEYWORDS Switzerland; language, education, federalism.

RESUM L'article proposa analitzar el règim lingüístic en l'ensenyament a Suïssa, un Estat federal plurilingüe especialment respectuós amb la diversitat. Formalment, s'estructura en tres parts. A la primera revisa críticament la dimensió política del fet lingüístic i el paper que assumeix l'escola en la protecció de la diversitat lingüística en clau comparada. Seguida-

Article rebut el 04/03/2019; acceptat el 08/05/2019.

ment, l'article revisa el marc de repartiment competencial entre la Confederació helvètica i els vint-i-sis cantons en matèria de llengua en l'ensenyament. A Suïssa, el principi de territorialitat s'erigeix com la clau de volta de l'ordenació del règim lingüístic escolar. Cadascun dels cantons suïssos decideix amb plena autonomia quines seran les llengües vehiculars i d'aprenentatge al seu respectiu sistema educatiu. L'article desenvolupa un estudi més detallat del règim lingüístic a l'ensenyament als tres cantons bilingües de Friburg, Berna i el Valais. Conclou analitzant les fórmules d'harmonització i cooperació intercantonal en aquest àmbit. L'exemple suís permet comprovar com pot gestionar-se eficientment un entorn sociolingüístic complex des d'opcions de gestió d'aquesta diversitat en l'àmbit educatiu excepcionalment descentralitzades, i fer-ho garantint el consens, la cooperació i coordinació interna.

PARAULES CLAU Suïssa; llengua ensenyament; federalisme.

1. Antecedents: dimensió política de la gestió del plurilingüisme a l'escola

Subratllava amb encert J. Fouques a principis de segle xx que l'escola constitueix, sense cap mena de dubte, la institució que millor assegura la conservació i aprenentatge d'una llengua. Per aquest motiu, revisant l'experiència històrica viscuda a altres Estats plurilingües del nostre entorn, s'ha erigit indiscutiblement en un dels objectius prioritaris dels processos de planificació lingüística, bé sigui per combatre la diversitat a través de polítiques d'assimilació, bé sigui per protegir-la i normalitzar-la en les polítiques més respectuoses amb el reconeixement de les minories lingüístiques.¹

No és estrany, doncs, que històricament, en l'escenari comparat, les decisions relatives als usos lingüístics a l'escola hagin esdevingut una qüestió prioritària en l'agenda dels governs, una qüestió especialment complexa de gestionar en qualsevol procés de planificació lingüística. Complexa perquè, indefectiblement, la connexió de la llengua amb l'ensenyament es projecta, ja d'entrada, en dues dimensions interrelacionades: una primera té a veure amb el codi lingüístic emprat pròpiament en l'acció d'ensenyar, en la transmissió de coneixements a l'aula, un codi lingüístic que ha de ser comprensible per a l'alumne si volem acomplir l'objectiu educatiu; la segona dimensió es projecta en la determinació de la llengua o llengües que s'han d'aprendre a l'escola com a matèria curricular. En ambdós casos, una gestió òptima de la diversitat lingüística haurà de fer front a reptes de diferent contingut i abast. Així, pel que concerneix la determinació de la llengua vehicular, de

1. Fouques, *La protection des minorités*, 36.

transmissió de coneixements a l'aula, s'hauran de valorar qüestions com ara el propi règim juridicolingüístic, el coneixement efectiu de l'alumne del codi lingüístic emprat i les seves capacitats reals per adaptar-se a l'entorn i adquirir coneixements que permetin el seu progrés òptim dins el sistema educatiu. Altrament, en la determinació de la llengua o llengües que hauran de formar part del currículum, sovintejaran debats entorn de la qualificació que ha de rebre aquest ensenyament, si ha de ser obligatori o optatiu en els plans d'estudi, en quins nivells educatius s'oferirà, el temps que s'hi dedicarà i el pes relatiu dins del currículum, qüestions totes elles que, en definitiva, haurà d'acabar determinant el poder públic corresponent dins dels límits de la seva competència.²

Tot plegat ha de valorar-se, a més, prenent en consideració les especificitats que presenta tot procés de planificació lingüística projectat singularment en l'àmbit educatiu. Una planificació que, vist en perspectiva comparada, tendeix a prioritzar l'avaluació de l'adquisició de coneixements lingüístics, bandejant sovint l'estudi del que són pròpiament els usos idiomàtics.³ Per això, són diversos els estudis sociolingüístics que posen de manifest la conveniència que, en tot procés de planificació pública, es tinguin també en compte qüestions com ara el pes de l'ús en l'adquisició d'una segona llengua⁴ o les habilitats lingüístiques en la interacció dins l'aula i les estratègies d'aprenentatge que s'hi generen.⁵ En qualsevol cas, les estratègies de planificació lingüística en sistemes educatius d'entorns plurilingües susciten, sovint, encesos debats sobre la seva oportunitat política i els efectes en els drets i usos lingüístics de la ciutadania. En el rerefons argumentatiu d'aquests debats acostumen a

2. Vernet, *Dret lingüístic*, 189.

3. Per a tots, vegeu Vila, "La noció d'ús en la planificació lingüística", 131-152.

4. Són diversos els estudis de sociolingüística que posen de manifest que la simple exposició a una llengua no condueix a la seva adquisició. Bona part d'aquestes recerques asseveren que una menor exposició a una llengua pot anar acompanyada d'una major adquisició del seu coneixement si el contacte amb la segona llengua implicava la necessitat d'interacció. Projectat al cas català, vegeu per a tots, Bastardas, *Llengua i immigració*, 18. Amb abast més general, són també ressenyables les recerques de Swain, "Communicative competence". També, vegeu per a tots Baetens, *European Models of Bilingual Education*.

5. Són diverses les recerques sociolingüístiques que prenen en consideració les interaccions dins l'aula i el conjunt d'estratègies d'aprenentatge que s'hi generen. Des d'aquests estudis s'adverteix que si prenem en consideració que els models d'ensenyament plurilingüe no poden tractar-se bandejant la realitat social de l'alumnat, cal tenir molt en compte aquesta diversitat a l'hora d'adoptar un model o un altre. Per a tots, vegeu Martin-Jones, "Code-switching in the classroom".

planar-hi arguments estretament vinculats, explícitament o implícitament, a tesis liberals. Hi sovinteja l'argument centrat a defensar que la normalització lingüística en l'ensenyament és contrària a principis liberals bàsics com la prioritat moral de l'individu, així com la necessitat de preservar en tot cas la igualtat, l'autonomia i la llibertat de cadascú sense interferències de l'Estat, bo i entenent que la intervenció de l'Estat en l'ordenació dels usos lingüístics en l'ensenyament constitueix una ingerència inadmissible i la projecció eloqüent d'un nacionalisme exacerbant i exclouent.⁶

En tot cas, l'experiència comparada ens mostra que aquests processos de planificació lingüística projectats a l'àmbit educatiu poden articular-se de diferents maneres, assumint diferents estratègies. Els estudis de dret lingüístic comparat en donen, certament, bon testimoni. Posen de manifest que la regulació de quines han de ser les llengües curriculars i de transmissió dels coneixements no respon a un únic model. No existeix, ni tan sols, un model dominant.⁷ Responen, altrament, a un ampli ventall d'opcions de política lingüística canviant que, en un o altre sentit, donen resposta a diverses realitats sociolingüístiques. Projectades al pla normatiu, es traduiran indefugiblement en diferents règims lingüístics, el contingut i abast dels quals depèn, en bona part, de quina és la posició que adopta l'Estat enfront de la seva diversitat. Una diversitat que, a més, en ple segle XXI, planteja nous reptes, també pel que concerneix la gestió del plurilingüisme en l'àmbit educatiu. Recorda en aquest sentit Kymlicka que les darreres dècades s'ha produït una autèntica revolució en les relacions entre els Estats i les seves comunitats lingüístiques. Els models d'Estat nació assimilacionistes i homogeneïtzadors han estat qüestionats i progressivament substituïts, en major o menor mesura, per nous models multiculturalment més favorables al reconeixement i la protecció dels drets lingüístics de les respectives minories. Kymlicka estudiarà comparadament aquests

6. Per a una ampliació sobre aquestes reflexions, vegeu especialment Branchadell, *Liberalisme i normalització lingüística*. Vegeu també, sobre les polèmiques entorn de la llengua, Billig, *Nacionalisme banal*. Des d'un enfocament més general, són també interessants recerques com Fishman, *Reversing Language Shift*. També, vegeu per a tots Paulston, *Sociolinguistic Perspectives on Bilingual Education*. També, Paulston i McLaughlin, "Language-in-education policy and planning".

7. Especialment interessant, per a totes, és l'obra de Milian *Drets lingüístics i dret fonamental a l'educació*.

processos i el paper que hi han assumit, històricament, instruments com les polítiques lingüístiques i, molt singularment, les polítiques educatives.⁸

Prenent en consideració la inqüestionable dimensió política de la matèria, no és estrany que a diversos Estats plurilingües del nostre entorn s'hagi optat per regular previsions relatives al règim lingüístic en l'ensenyament a l'articulat dels seus textos constitucionals. Aquesta opció de garantir-ho expressament als preceptes de la norma suprema acostuma a donar-se en estats o entitats subestatals, en el cas de certs estats compostos on la diversitat lingüística adquireix una especial rellevància política, sovint perquè és o ha estat en el passat font de conflictes. Uns conflictes lingüístics que, en aquests casos, s'estima necessari resoldre normativament, generalment amb ànim tuitiu encara que no sempre, als preceptes del text constitucional. Aquesta opció dels constituents respon normalment a l'objectiu de dotar els principis juridicolingüístics que hauran de disciplinar la qüestió amb el màxim rang normatiu, assegurant així la seva estabilitat, bo i emparant-los amb garanties normatives reforçades.⁹ En qualsevol cas, dins d'aquesta categoria d'Estats que constitucionalitzen, amb diferent contingut i abast, previsions lingüístiques en l'àmbit educatiu trobem exemples molt dispers. Com apreciarà el lector a les pàgines que segueixen, Suïssa n'és un exemple paradigmàtic.

Amb tot, els estudis de dret constitucional comparat que han treballat aquesta qüestió posen de manifest que, comparadament, són encara molt poques les constitucions del món que regulen expressament, al seu articulat, qüestions relatives a la llengua a l'escola.¹⁰ I encara, dins d'aquest grup, trobem

8. Enfront dels Estats nació històrics que promovien una sola llengua nacional, la del grup dominant, com l'única oficial en totes les esferes de la vida pública i basaven la construcció del sistema nacional d'educació obligatòria promovent un currículum homogeni centrat en l'ensenyament de la llengua, la literatura i la història del grup dominant, Kymlicka advertirà l'emergència de nous models multiculturals que procuraran reconèixer i acomodar grups nacionals subestatals emprant diferents instruments, entre els quals subratlla especialment el reconeixement de règims d'autonomia o el reconeixement de drets lingüístics. Kymlicka inclou Espanya dins el catàleg d'Estats fortament multiculturals. Vegeu Kymlicka, *Las odiseas multiculturales*.

9. Per a una ampliació, vegeu Bräen, Foucher i Le Bouthillier, *Languages, Constitutionalism and Minorities*. També, Tierney, *Constitutional Law and National Pluralism*. Amb abast més general, vegeu també Taylor, *Multiculturalism*, i també Rolla i Ceccherini, *Scritti di diritto costituzionale comparato*.

10. Per a tots, vegeu Riera. *Why Languages Matter to People*. També, Blaustein i Blaustein, *Resolving Language Conflicts*, 36.

que la regulació concreta a l'articulat constitucional varia substancialment segons el cas, perquè existeix un ampli ventall de tipus diferents de normes lingüístiques garantides als textos constitucionals. Abasten des de principis o disposicions generals (declaracions lingüístiques, remissions al legislador, manaments de protecció), a normes reguladores de drets i deures lingüístics concrets o normes organitzatives, competencials o institucionals.¹¹

En la immensa majoria dels casos, l'articulat de les constitucions no recull previsions expressives vinculades als drets o deures lingüístics escolars, la qual cosa no vol dir que no se'ls concedeixi protecció de rang constitucional. De fet, com bé subratlla A. Milián, la consagració constitucional del dret a la instrucció o el dret a l'educació inclou un contingut lingüístic inherent i, semblantment, de la consagració de certs principis i valors constitucionals, en la interpretació que n'han fet casuísticament els tribunals, se'n deriva també el reconeixement de certes garanties lingüístiques escolars. Tot això sens perjudici del dret lingüístic garantit legislativament i reglamentàriament.¹²

Val a dir que el fet que no es garanteixin explícitament a l'articulat de la respectiva Constitució respon sovint a criteris de simple oportunitat política. Recordem, en aquest sentit, que la seva regulació en seu constitucional, per bé que li confereix unes especials garanties d'estabilitat i tutela, atorga a aquest marc una certa rigidesa, vinculada als tràmits sovint complexos que implica tot procés de reforma constitucional. Per aquest motiu, són molts els Estats plurilingües que opten per silenciar o instituir una regulació de mínims a l'articulat de la norma suprema, bo i delegant en el legislador —estatal o subestatal segons escaigui— la competència per legislar i prendre decisions executives en aquesta qüestió. El fet que la regulació tingui rang legislatiu o, en certs aspectes, àdhuc reglamentari, dota aquesta regulació d'una certa flexibilitat, que pot facilitar les eventuais reformes normatives de què pugui ser objecte per adaptar el marc normatiu a la realitat canviant de cada moment.

En qualsevol cas, el recurs al mètode comparat ens il·lustra que, sovint, en l'enjudiciament de l'oportunitat i legalitat dels diferents models lingüístics educatius es prenen en consideració paràmetres jurídics ben distints. Destaquen especialment el recurs a la interpretació que es dona al principi d'oficialitat

11. Pons, *L'oficialitat lingüística*, 30.

12. Milián, *Drets lingüístics i dret fonamental a l'educació*, 50.

lingüística;¹³ la llibertat de llengua; els valors democràtics; la protecció de la diversitat cultural i lingüística; la protecció de les minories lingüístiques; la igualtat i la prohibició de discriminació així com la interdicció d'arbitrarietat; el criteri de la territorialitat lingüística; l'interès públic; la proporcionalitat; la llibertat de circulació i establiment de persones, entre altres paràmetres als quals legisladors i tribunals acostumen a recórrer quan es tracta de reglar i/o dirimir controvèrsies relatives als drets, deures i usos lingüístics en els diferents àmbits públics, inclòs l'educatiu. De fet, aquest conjunt de paràmetres han estat sovint esgrimits a l'hora de valorar, casuísticament, l'eventual constitucionalitat o legalitat dels diferents models lingüístics existents en l'àmbit de l'ensenyament.

I en el rerefons d'aquests arguments jurídics sempre plana una determinada posició política de l'estat envers la seva realitat sociolingüística, directament condicionada pels avatars de la seva història, cultura política i condicionants economicosocials. Aquest conjunt de variables, globalment considerades, acaben condicionant el tractament que s'hi dona des del dret, bo i dotant els diferents models lingüístics escolars d'una certa especificitat. Tant és així que, molt sovint, els converteix en casos singulars difícilment exportables. Precisament, aquesta casuística i gran heterogeneïtat en dificulta també la classificació.

De fet, en l'escenari comparat, trobem diferents mecanismes a través dels quals el dret vehicula el reconeixement, la protecció i el foment de la realitat sociolingüística. Es tracta de mecanismes tan diversos que fins i tot la seva classificació no és sempre evident, i la doctrina discrepa a l'hora d'establir-ne categories genèriques. Tant és així que les propostes de classificació que es proposen en seu acadèmica varien substancialment segons quin sigui el criteri que es pren en consideració a l'hora d'instituir-les.¹⁴ Indefectiblement, aquesta variabilitat es projectarà també en l'articulació de diferents models lingüístics escolars, que van des de la imposició d'una sola llengua d'aprenentatge i docent a l'escola fins a models on es promou, en major o menor grau, l'ensenyament de dues o més llengües a tot o a una part del seu territori.

13. Entorn de l'anàlisi del concepte d'oficialitat lingüística en perspectiva comparada, resulta especialment suggerent l'obra de Pons *L'oficialitat lingüística*.

14. Vegeu, a tall d'exemple i per a tots, Oudin, *Immersion and Multilingual Education*. Vegeu també Cardinal i Sonntag, *State traditions and Language Regimes*. Vegeu també May, "Bilingual education".

El disseny i la implementació d'aquests models lingüístics educatius pot ser centralitzat o descentralitzat, i en cas de descentralització es dona una amplíssima variabilitat en el reconeixement de distints sostres competencials en matèria de llengua, ensenyament i educació a les entitats subestats. I encara, dins d'aquests models, sovint es recorre a mecanismes jurídics complementaris que articulen espais més o menys compartits d'harmonització i cooperació en el disseny i la implementació d'aquestes diferents estratègies de política lingüística.

És per això que pot resultar oportú donar una breu llambregada a com es gestiona aquesta qüestió a un Estat compost del nostre entorn especialment respectuós amb la seva diversitat lingüística, com és Suïssa, per veure els principis que vertebraren la gestió de la seva realitat sociolingüística plural a l'escola. Sobre aquesta qüestió, adverteix Giovanni Sartori a les seves interessants disquisicions entorn del mètode comparatiu, els estudis de política comparada sovint plantegen disfuncions perquè, ja d'entrada, la mateixa elecció dels elements de la comparació no és una decisió neutra ni exempta de dificultats.¹⁵ Dificultats que es projecten també inexorablement quan hom proposa identificar i analitzar diferents models de gestió del plurilingüisme a l'escola que presentin perfils que resultin suggerents a l'hora d'extreure'n ensenyaments útils i exportables a altres sistemes polítics i normatius. En aquest sentit, subratllava l'insigne jurista francès R. Saleilles que l'interès dels estudis comparats rau justament en l'oportunitat que ofereixen de veure no només quines solucions diferents es prenen en consideració en altres Estats per resoldre uns mateixos problemes, sinó també quines són les doctrines i els principis que inspiren aquestes solucions. Recordava Saleilles, referint-se precisament a l'objecte del dret comparat, que l'estudi de les solucions articulades en altres legislacions pot servir per construir una crítica més fonamentada de la pròpia llei i, alhora, pot ser útil també per impulsar una renovació de principis que permetin noves interpretacions del dret nacional o dels debats que suscita. Des d'aquesta perspectiva, assenyalava Saleilles, el recurs al mètode comparatiu pot resultar especialment interessant.¹⁶

Projectant-ho al tema que ens ocupa, una succinta llambregada al dret comparat ens permet veure altres maneres de gestionar el plurilingüisme a l'escola,

15. Sartori, "Comparación y método comparativo".

16. Saleilles, "Rapport présenté à la Commission", 9.

altres maneres d'afrontar la solució jurídica d'uns problemes similars des d'opcions altament descentralitzades. Més enllà dels estudis de cas i les solucions concretes proposades, el recurs al mètode comparat permet comprovar quins són els principis que inspiren aquestes altres regulacions i quines són les variables que, en major o menor mesura, s'emfasitzen a l'hora d'optar per una o altra alternativa. Tot això sense perjudici que el recurs al mètode comparatiu posa de manifest que no existeix cap model lingüístic educatiu dominant, i les diferents regulacions responen, en definitiva, a un ampli ventall de possibles opcions de política lingüística legítimes, respectuoses amb els drets humans i els valors democràtics. Bruno De Witte ho explicita bo i advertint que “no existeix cap model únic de planificació lingüística que correspongui perfectament al contingut profund del dret a l'educació, sinó que existeixen diverses aproximacions possibles fins i tot en el si d'un mateix país”.¹⁷

Doncs bé, enllaçant amb aquestes reflexions, l'objectiu de les pàgines que segueixen se centra a reflexionar, molt succintament, entorn de les solucions que s'adopten a un altre Estat plurilingüe del nostre entorn, Suïssa, a l'hora de reglar el règim lingüístic en l'àmbit educatiu, formulades des del dret, la reflexió crítica i el consens polític. Solucions que, d'alguna o altra manera, resulten models suggerents, comparativament, en els debats relatius a l'ordenació de la diversitat lingüística en l'ensenyament. L'elecció d'aquest model respon a la constatació que Suïssa, sense cap mena de dubte, és un dels estats federals més descentralitzats del món i que compta una llarga tradició històrica i cultura política favorable al respecte a la diversitat. Constitueix, a més, un model d'èxit en la gestió del seu plurilingüisme, també a l'escola, en els termes que s'analitzaran amb deteniment a les pàgines que segueixen. Com apreciarà el lector, les estratègies emprades en la gestió del seu plurilingüisme han estat el resultat d'una vasta reflexió política i acadèmica que, en el pla més jurídic, s'han projectat en interessants debats i iniciatives parlamentàries, reformes normatives i pronunciaments jurisprudencials.

Per desenvolupar aquest estudi, l'article s'estructura formalment en dues parts. A la primera, intitulada “Suïssa: model paradigmàtic de descentralització i coordinació”, s'analitzen els principis estructurals del règim lingüístic de la Confederació helvètica i es revisen les línies mestres dels models lin-

17. Citat a Milian, *Drets lingüístics i dret fonamental a l'educació*, 12. Vegeu també De Witte, “Linguistic equality”.

güístics que regeixen l'àmbit educatiu als tres cantons oficialment bilingües (Friburg, Berna i el Valais). Partint d'aquesta base, a la segona part de l'article s'analitzen les competències de la Confederació helvètica en la promoció del quadrilingüisme a l'escola i s'hi revisen els principals instruments d'harmonització i cooperació intercantonal.

2. Suïssa: model paradigmàtic de descentralització i coordinació

2.1 Principi de territorialitat i heterogeneïtat de models a nivell cantonal

Suïssa constitueix, sense cap mena de dubte, un paradigma pel que concerneix la gestió exitosa de la diversitat lingüística. Amb quatre llengües nacionals protegides *ex Constitutione*,¹⁸ no és estrany que l'aprenentatge de les llengües a l'escola hagi ocupat històricament un lloc preeminent en el debat polític i la reflexió acadèmica. Constitueix, de fet, una referència en l'escenari del dret comparat. L'exemple suís permet comprovar com pot gestionar-se eficientment un entorn sociolingüístic complex des d'opcions de gestió d'aquesta diversitat excepcionalment descentralitzades, i fer-ho garantint la cohesió i la coordinació internes.

Com és sabut, la Confederació helvètica compta amb tres llengües oficials (alemany, francès i italià). El romanx també gaudeix de la condició de llengua nacional i compta semblantment amb l'estatut de llengua oficial en les relacions de la Confederació amb les persones de llengua romanx. D'acord amb el que disposa l'article 70.2 de la Constitució federal, s'atribueix als vint-i-sis cantons suïssos la competència per determinar quines seran les seves llengües oficials respectives a nivell cantonal, en el marc del reconeixement d'una àmplia autonomia política garantida pel text constitucional i consubstancial a la cultura política de la Confederació. En aquest escenari, la protecció i la promoció de la diversitat cultural i lingüística s'han erigit històricament com

18. Vegeu els articles 4, 18 i 70 de la Constitució federal. Pel que fa a les previsions lingüístiques constitucionals, vegeu, per a tots, Previtali, "L'encouragement du plurilinguisme en Suisse". Del mateix autor, "Le plurilinguisme suisse entre droit et réalité".

a puntals en la construcció i consolidació de la cohesió nacional.¹⁹ Indefectiblement, l'escola hi ha assumit un paper rellevant.

L'àmplia autonomia dels cantons per regular el règim lingüístic en els àmbits de la seva competència s'ha traduït en un escenari juridicolingüístic singular. La majoria dels cantons suïssos són unilingües, és a dir, tenen reconeguda una sola llengua oficial a nivell cantonal (d'aquests, disset són unilingües de llengua alemanya,²⁰ quatre ho són de llengua francesa,²¹ i un dels cantons, el Ticino, ho és de llengua italiana). Així mateix, trobem tres cantons bilingües alemany-francès (Berna, Friburg i el Valais) i un darrer cantó trilingüe alemany-romanx-italià (els Grisons). Als efectes que aquí interessin, llengua, cultura i educació s'atribueixen constitucionalment a la competència cantonal, la qual cosa s'ha acabat traduït en un mapa lingüístic en l'àmbit de l'ensenyament molt heterogeni. Cadascun dels cantons suïssos decideix amb plena autonomia quines seran les llengües vehiculars i d'aprenentatge al seu sistema educatiu.

Com a regla general, la llengua oficial del cantó és la llengua emprada en la transmissió de coneixements a l'escola i, en tant que llengua oficial, és objecte d'aprenentatge al llarg de l'itinerari educatiu. D'aquesta manera, l'alemany és llengua de transmissió de coneixements al sistema educatiu dels cantons de llengua alemanya, el francès ho és als cantons unilingües de llengua francesa i l'italià és emprat semblantment com a llengua vehicular en el sistema educatiu del cantó del Ticino.²² A la resta de cantons suïssos, la gestió de la respectiva

19. Per a tots, Schmitt, "L'expérience suisse en matière de garanties linguistiques", 159.

20. Aargau, Appenzell, Basilea, Lucerna, Unterwalden, Uri, Glaris, Schwyz, Thurgau, Schaffhausen, Sankt Gallen, Solothurn, Zug i Zurich.

21. Ginebra, Jura, Neuchâtel i Vaud.

22. Així, per exemple, projectant-ho al cas del cantó del Ticino, trobem que la Constitució cantonal de 14 de desembre de 1997 al seu primer article ja proclama que el cantó "és una República democràtica de cultura i de llengües italianes". L'article 13 de la *Legge della scuola* d'1 de febrer de 1990 disposa que "l'ensenyament és impartit en llengua italiana i dins el respecte a la llibertat de consciència". Val a dir que l'article 80 de la mateixa disposició legal garanteix també l'ús de la llengua italiana en la impartició de docència a les escoles privades, per bé que el mateix precepte garanteix supòsits en els quals serà procedent autoritzar l'ús d'altres llengües vehiculars. Semblantment, l'article 72 de la llei preveu l'organització de cursos de llengua italiana adreçats a alumnes amb dificultats per seguir l'ensenyament en aquest idioma, juntament amb altres activitats d'integració el cost de les quals és assumit pel cantó. Aquesta regulació posa de manifest l'interès del legislador cantonal de vetllar per assegurar l'ús normal d'aquesta llengua en el sistema educatiu. Pel que concerneix les llengües que són

realitat sociolingüística a les aules s'ha afrontat amb règims lingüístics que presenten especificitats que els fan singulars en l'escenari comparat, dissenyats a nivell cantonal des del consens i la reflexió política i acadèmica. Les línies mestres d'algunes d'aquestes regulacions cantonals s'estudiaran a les pàgines que segueixen. Als efectes que aquí interessin, en tots els casos el principi de territorialitat s'erigeix com la clau de volta de l'ordenació del règim lingüístic escolar en els termes que han estat interpretats a bastament per una estricta jurisprudència del Tribunal Federal, que ha avalat aquest criteri.²³

En tot cas, l'articulació dels principis de territorialitat i de llibertat de llengües ha plantejat, des de fa temps, interessants controvèrsies polítiques. D'entrada, l'opció pel principi de territorialitat com a clau de volta d'aquesta ordenació respon a condicionants geogràfics i sociolingüístics evidents.²⁴ Els defensors d'aquest criteri defensen, a més, que ha contribuït determinantment a la pau lingüística malgrat que constreny la capacitat electiva.²⁵ Aquests debats polítics i acadèmics s'han acabat projectant també a l'escenari jurisdiccional. De fet, la doctrina jurisprudencial del Tribunal Federal helvètic favorable a una aplicació estricta del principi de territorialitat en la determinació del règim lingüístic en l'ensenyament ha estat objecte d'una certa modulació en decisions puntuals a cantons plurilingües que, els darrers anys, ha pres en consideració també el principi de la llibertat de llengua a l'hora d'enjudiciar certes controvèrsies molt puntuals. Aquest és el cas, per totes, de les decisions Amrein,²⁶ Althaus²⁷ i F. contra Office AI de Friburg,²⁸ especialment interes-

objecte d'ensenyament com a matèries curriculars, convé recordar que l'any 2002 el Govern del cantó va instituir l'obligació d'aprendre l'alemany, el francès i l'anglès durant l'escolarització obligatòria, previsió que constitueix una excepció a la regla general, en comparació amb el règim vigent en altres cantons de la Confederació helvètica.

23. Sobre aquesta qüestió, serveixi d'exemple la cèlebre resolució *Association de l'école française*, ATF 91 I 480. En aquesta sentència, el Tribunal Federal havia de pronunciar-se sobre l'ús del francès com a llengua d'ensenyament en una escola privada de Zuric (cantó germanòfon). En la seva decisió el Tribunal Federal va prendre en consideració el criteri de la necessitat de preservar la llengua alemanya a Zuric en detriment de l'ús de la llengua francesa, confirmant plenament l'aplicació estricta del principi de territorialitat com a criteri per determinar la llengua d'ús en l'ensenyament.

24. Vegeu Schmitt, "L'expérience suisse en matière de garanties linguistiques", 157.

25. Vegeu, per a tots, Papaux, "Droit scolaire et territorialité des langues", 149.

26. RFJ/FZR 2001 p. 366ss = ZGRG 2/2002 69 ss Amrein.

27. ATF 122 i 236 i ss = JdT 1998 i 66 ss (cons. 2d) Althaus.

28. ATF 136 i 149.

sants perquè varen posar en valor, curiosament, criteris estrictament econòmics en la decisió finalment adoptada. Així, per exemple, a la decisió Amrein, dictada el 2 de novembre de 2001, el Tribunal Federal va reconèixer el dret d'uns pares germanòfons residents al municipi francòfon de Granges-Paccot, del cantó de Friburg, a escolaritzar el seu fill a una escola pública de llengua alemanya de la ciutat de Friburg (i no a l'escola pública francòfona que li corresponia per raó de domicili), encara que sotmetent aquesta autorització a una doble condició: primerament, que estiguessin textualment “disposats a assumir totes les despeses de l'escolarització”, i segonament, “que no en resulti cap despesa suplementària per a la col·lectivitat pública”. Val a dir que aquesta decisió de l'alt tribunal va concitar intensos debats acadèmics.²⁹

Com és de veure, aquests pronunciaments jurisprudencials resolen problemàtiques molt concretes a cantons plurilingües que impliquen reconèixer jurídicament l'abast de drets lingüístics personals amb relació a l'altra llengua oficial del cantó fora dels districtes o àrees on aquesta és la llengua territorial, motiu pel qual, ja d'entrada, com s'ha posat de manifest doctrinalment, són conflictes territorialment molt reduïts i la major part concentrats en els àmbits d'ensenyament i justícia. Semblantment, l'estudi d'aquesta doctrina jurisprudencial permet asseverar, ja d'entrada, que els resultats de les decisions són d'abast restringit i tenen en compte prioritàriament conseqüències financeres. En l'àmbit educatiu, les decisions esmentades acaben reconeixent el dret a certs canvis de centre d'escolarització per raó de llengua sempre que concorrin certs consensos i controlant els costos econòmics amb càrrec a l'erari públic. Així, per exemple, en el cas Althaus, el tribunal autoritza l'escolarització en francès en una escola de l'única municipalitat bilingüe de Bienne del cantó de Berna, condicionada a l'admissió voluntària per part del municipi receptor i a l'assumpció de les despeses addicionals de transport per part dels pares que sol·liciten el canvi de centre educatiu per raó de llengua. I en el cas Amrein, com hem estudiat suara, l'alt tribunal també avala la necessitat d'interpretació flexible de les regles que permeten el canvi de districte

29. Per a certs sectors crítics, representava una modulació del principi de territorialitat estricta que havia mantingut fins aleshores la jurisprudència del Tribunal Federal, criticable perquè envaïa àmbits competencials cantonals. Des d'altres tesis, favorables a la modulació del principi, les crítiques se centraven, entre altres arguments, a considerar que s'introduïa una discriminació econòmica perquè la llibertat de llengua sols s'acabava garantint als progenitors amb poder adquisitiu suficient per assumir les despeses econòmiques. Per a una ampliació, vegeu Papaux, “Droit scolaire et territorialité des langues”, 149. Vegeu també Schmitt, “L'expérience suisse en matière de garanties linguistiques”, 158-159.

escolar per permetre accedir a l'escola en alemany, sense reconèixer un dret general al canvi i condicionat també al fet que els pares que reclamen el canvi de centre d'escolarització del fill n'assumeixin les despeses econòmiques.

2.2. Règims lingüístics escolars cantonals: anàlisi succinta dels casos de Friburg, Berna i el Valais

Els cantons suïssos compten amb una àmplia autonomia en matèria educativa, que es tradueix, a la pràctica, en el disseny d'un sistema educatiu altament descentralitzat.³⁰ Els articles 62.1 i 69.1 de la Constitució federal atribueixen, respectivament, la instrucció pública i la cultura a la competència cantonal. L'article 61.1 de la Constitució federal, per la seva part, precisa que, dins dels límits de les seves respectives competències, la Confederació i els cantons vetllaran conjuntament per la qualitat i la permeabilitat de l'espai suís de formació. Aquest marc constitucional ha servit de fonament al disseny d'un sistema educatiu articulat entorn de dos principis estructurals bàsics: descentralització i coordinació. Als efectes que aquí interessin, ambdós es projecten en el disseny dels models lingüístics educatius. Cada cantó decideix el seu propi règim lingüístic escolar, dins del respecte a uns principis i criteris de cooperació i coordinació intercantonals concebuts amb l'objectiu d'harmonitzar a escala suïssa certs elements fonamentals de l'ensenyament, també pel que concerneix, com estudiarem succintament al capítol que segueix, l'ensenyament de les llengües.

En tot cas, com apuntàvem suara, en compliment de les competències que li són pròpies, cada cantó ha definit el seu propi règim lingüístic escolar. Per aquest motiu, l'anàlisi del conjunt de previsions normatives que regulen aquesta qüestió exigeix tenir en compte les regulacions dels vint-i-sis ordonaments jurídics cantonals. A efectes d'interès comparat, a les pàgines que segueixen proposarem esbossar les línies mestres dels models lingüístics que

30. Cantons i municipis financen entorn del 90% de les despeses d'educació assumides pels poders públics. L'escolarització obligatòria és competència cantonal. Els municipis organitzen el funcionament de les escoles, i aquest fort ancoratge local és concebut amb l'objectiu de facilitar l'adaptació dels models a les diferents necessitats. Per a més informació sobre dades vinculades a l'ensenyament, vegeu el web de l'Office fédéral de la statistique (<https://www.bfs.admin.ch/bfs/fr/home.html>).

regeixen l'àmbit educatiu als tres cantons oficialment bilingües de Suïssa: Friburg, Berna i el Valais.

Aquests tres cantons suïssos presenten, ja d'entrada, perfils similars. D'entrada, tots ells vertebren el règim lingüístic en l'ensenyament sobre la base d'uns principis comuns: primerament, en tots els casos es garanteixen, en seu constitucional, règims de doble oficialitat lingüística cantonal amb l'objectiu de protegir les dues comunitats lingüístiques històriques; segonament, en l'articulació dels seus respectius règims lingüístics en l'ensenyament s'ha vetllat per garantir una aplicació estricta del principi de territorialitat, concebut amb l'objectiu d'adaptar el marc normatiu a la realitat sociolingüística de cada territori; en tercer lloc, en tots tres casos es garanteixen mecanismes de flexibilització que permeten instituir excepcions per raó de llengua a l'aplicació de les regles generalment aplicables en la determinació dels perfils lingüístics del procés d'escolarització obligatòria; finalment, els tres cantons han subscrit acords intercantons d'harmonització de l'escolarització obligatòria d'incidència en qüestions vinculades a la política lingüística, per la qual cosa trobem que, més enllà de la diversitat de solucions que plantegen, en certes qüestions segueixen principis i orientacions comunes.

A) Friburg

En termes sociolingüístics, Friburg compta amb dues comunitats lingüístiques històriques, la francòfona i la germanòfona, que representen respectivament, segons les darreres estadístiques oficials, aproximadament el 68% i el 27% de la seva població.³¹ Les bases vertebradores del règim lingüístic del cantó són definides als articles 6 i 17 de la Constitució cantonal de 16 de maig de 2004, precepte que institueix les següents previsions: primerament, garanteix un règim de doble oficialitat lingüística del francès i l'alemany a nivell cantonal i assegura que l'ús d'ambdues llengües serà determinat pel respecte al principi de la territorialitat; segonament, encomana a les autoritats cantonals i als municipis el deure de garantir la distribució territorial tradicional de les llengües i els encomana prendre també en consideració les minories lingüístiques històriques, previsió que ve a ser una concreció dels manaments establerts a

31. Per una ampliació sobre dades sociolingüístiques vegeu el Servei d'Estadística de Friburg, disponible a <https://www.fr.ch/sstat> [Consulta: 3 de maig de 2019].

l'article 70.2 de la Constitució federal;³² en tercer lloc, precisa que la llengua oficial dels municipis és el francès o l'alemany, bo i garantint també que en aquells municipis amb una minoria lingüística important podran instituir-se règims de cooficialitat d'ambdues llengües; en quart lloc, s'encomana al cantó el deure de promouvoir la comprensió, la bona entesa i els intercanvis entre les comunitats lingüístiques a nivell cantonal i nacional, bo i encoratjant el bilingüisme;³³ finalment, es proclama la llibertat de llengua.

Així doncs, l'ordenació lingüística d'aquest cantó presenta una notable complexitat. Al règim de la cooficialitat lingüística a nivell cantonal s'hi sumen règims lingüístics singulars instituïts a nivell municipal d'acord amb un principi de territorialitat garantit explícitament a la Constitució i que s'erigeix, d'aquesta manera, com la clau de volta en la regulació dels usos lingüístics en l'àmbit públic. Indefectiblement, com s'estudiarà a continuació, aquest marc juridicolingüístic i les bases que el vertebraven es projectarà en l'ordenació dels usos lingüístics en l'ensenyament.

El marc normatiu cantonal, legal i reglamentari, que regula l'escolarització obligatòria, i que defineix les línies mestres del règim lingüístic en l'ensenyament al cantó de Friburg, ha estat objecte de reformes relativament recents. La llei sobre escolarització obligatòria data de 9 de setembre de 2014. Desplega els articles 18 i 64 a 67 de la Constitució cantonal i entrava en vigor l'1 d'agost de 2015.³⁴ El seu desplegament reglamentari, per la seva part, era aprovat pel Consell d'Estat friburguès el 19 d'abril de 2016 i entrava en vigor uns mesos més tard, l'1 d'agost de 2016.³⁵ Val a dir que, en aquesta normativa, es prenen en consideració les previsions de l'Acord intercantonal de 14 de juny de 2007 sobre l'harmonització de l'escolarització obligatòria (HarmoS) i la Convenció escolar subscripta pels cantons francòfons de 21 de juny de 2007, que analitzarem succintament al capítol que segueix.

32. Vegeu l'article 70.2 de la Constitució federal de la Confederació suïssa de 19 d'abril de 1999. Els cantons no poden adoptar una política lingüística que desplaci les fronteres lingüístiques històriques del seu territori. El principi de fidelitat confederal es troba en el fonament d'aquesta obligació. Vegeu, a tall d'exemple i per a tots, Dessemontet, *Le droit des langues en Suisse*, 89.

33. Concreció del manament constitucional previst a l'article 70.3 de la Constitució federal de la Confederació suïssa de 19 d'abril de 1999.

34. Excepte l'article 18.1. Vegeu RSF 411.0.1.

35. RSF 411.0.11 Règlement du 19 avril 2016 de la loi sur la scolarité obligatoire (RLS).

La llei cantonal esmentada suara regula el règim lingüístic en l'ensenyament als seus articles 11, 12, 15, 16, 77 i 82. Aquest marc jurídic estableix que, en tant que cantó bilingüe, la llengua d'ensenyament és la llengua oficial del municipi o municipis que formen el districte escolar.³⁶ Com a regla general, el lloc de domicili o de residència habitual és el criteri determinant per assignar el centre d'escolarització dels infants.³⁷ Si el domicili dels pares s'ubica al districte escolar on la llengua oficial és el francès, l'ensenyament es dona en llengua francesa, i viceversa. En aquells districtes escolars que apleguen municipis de llengua oficial francesa i alemanya o municipis bilingües, es garanteix l'ús d'ambdues llengües en l'ensenyament (article 11 de la llei). Així doncs, com és de veure, pel que concerneix la llengua vehicular o d'ensenyament el sistema educatiu segueix la divisió lingüística del cantó: el francès s'adopta en la part majoritàriament francòfona i l'alemany a la part germanòfona, bo i articulant-se mecanismes específics per garantir el bilingüisme en certs centres educatius que presten serveis a municipis amb presència significativa d'ambdues comunitats lingüístiques majoritàries.

La llei garanteix excepcions a l'aplicació d'aquesta regla general esmentada suara, sotmeses a condicions restrictives reglades a l'article 14 de la llei. Entre aquestes excepcions, s'inclou expressament la possibilitat de sol·licitar un canvi de districte escolar per raó de llengua. En aquests casos, s'estableix que la inspecció escolar pot autoritzar a un estudiant l'assistència a l'escola d'un altre districte escolar diferent del que li és assignat aplicant els criteris generals, prèvia sol·licitud formalitzada pels pares.³⁸ Es tracta d'una mesura prevista per permetre l'escolarització en la seva llengua materna, en virtut del principi constitucional de la llibertat de llengua. En tot cas, s'atribueix a l'autoritat escolar la competència per verificar en cada cas particular les circumstàncies concurrents i la motivació esgrimida abans d'aprovar, si escau,

36. Emprim, a efectes de traducció, l'expressió "districte escolar" per designar els "cercles escolars", divisió administrativa de l'organigrama dels centres d'ensenyament, els principis i criteris de delimitació dels quals estan reglats, entre altres normes, als articles 59 i 60 de la Llei del cantó de Friburg de 9 de setembre de 2014 sobre escolarització obligatòria.

37. La condició "residència habitual" s'empra en els supòsits en què l'infant resideix en un domicili diferent del domicili dels pares almenys de dilluns a divendres, i ha de ser reconeguda per decisió de la Direcció de la Instrucció Pública.

38. Més concretament, l'article 14.2 de la llei sobre escolarització obligatòria de 9 de setembre de 2014, intitulat "Casos especials", estableix que "L'inspecteur ou l'inspectrice scolaire peut, pour des raisons de langue, autoriser un ou une élève à fréquenter l'école d'un cercle scolaire autre que le sien".

el canvi de centre. La mateixa disposició legal cantonal preveu el règim que s'aplicarà a les despeses econòmiques ocasionades per aquest canvi.³⁹

Val a dir que la llei cantonal també regula amb precisió el règim lingüístic que vincularà les escoles privades i l'ensenyament a domicili. Ho trobem regulat, respectivament, als articles 77 i 82 de la norma. Pel que concerneix les escoles privades, el legislador cantonal opta per garantir que la llengua d'ensenyament “ha de ser una de les llengües nacionals”, per bé que la direcció podrà autoritzar l'escola privada a impartir l'ensenyança en un altre idioma si els estudiants de llengua estrangera que acull “resideixen temporalment en el cantó i la seva integració no sigui prioritària”.⁴⁰ I pel que concerneix l'ensenyament a domicili, l'article 82 de la llei disposa que les previsions generals garantides a l'article 77 de la norma s'hi apliquen també anàlogament.

Dit això, convé subratllar que, com es garanteix en altres regulacions cantonals suïsses, la llei d'escolarització obligatòria de Friburg de 9 de setembre de 2014 estudiada suara regula amb precisió el manament de promoció de l'aprenentatge de llengües. Més concretament, el seu article 12 inclou tres previsions que s'erigeixen com a eixos vertebradors de la política lingüística cantonal: primerament, institueix el compromís del cantó de Friburg de promoure l'aprenentatge profund d'altres llengües a més de l'emprada en el procés d'escolarització (més concretament, l'altra llengua cooficial i almenys una tercera llengua); segonament, prenent en consideració “la situació privilegiada deguda a la presència de dues llengües nacionals al cantó”, s'estableix que el Consell d'Estat friburguès implementarà els recursos necessaris per afavorir el bilingüisme “des del primer any d'escolarització” (la mateixa Administració educativa fixarà les modalitats i condicions i vetllarà per la seva aplicació); finalment, reconeix la importància de la llengua primera per a tots els estudiants amb llengua materna diferent de la llengua d'escolarització, qüestió que “és presa en consideració en la concepció general de l'aprenentatge de llengües”.

39. Vegeu més concretament els articles 15 i 16 de la llei, que regulen les despeses dels municipis i les despeses dels pares.

40. L'article 139 del Reglament de 19 d'abril de 2016 de la llei sobre l'escolarització obligatòria, quan regula les condicions d'autorització d'escoles privades, inclou, entre altres requisits a acomplir, el deure d'informar sobre la llengua d'ensenyament que serà emprada, precisió que posa de manifest l'interès que suscita aquesta qüestió lingüística i el tractament complet que s'hi dona des de les administracions competents.

Val a dir que l'aprenentatge de les llengües a l'escola i, més específicament, l'aprenentatge de l'altra llengua oficial a nivell cantonal (alemany per a francòfons i francès per a germanòfons) ha constituït, des de fa anys, una prioritat en l'acció de govern. És en aquest escenari que ha de valorar-se la iniciativa adoptada pel Consell d'Estat de Friburg l'any 2009 adreçada a promoure i reforçar l'aprenentatge lingüístic en el marc d'un Concepte cantonal de l'ensenyament de llengües, concebut per promoure i millorar el coneixement lingüístic dels estudiants a tots els nivells educatius i més enllà de l'escolarització obligatòria. El reglament que desplega la llei d'escolarització obligatòria cantonal, aprovat el 19 d'abril de 2016, garanteix diferents mecanismes per fer-ho efectiu. Destaquen especialment les previsions adreçades a garantir els intercanvis lingüístics,⁴¹ la previsió de l'ampliació del procés d'escolarització per millorar l'aprenentatge de llengües,⁴² o les activitats complementàries programades des de la direcció dels centres educatius i concebudes precisament amb aquest objectiu de millorar les competències lingüístiques en altres idiomes, com ara classes bilingües.⁴³ Semblantment, es vetlla amb especial diligència per garantir cursos lingüístics als estudiants de nova incorporació i que tenen com a llengua materna un idioma diferent dels idiomes oficials a

41. Vegeu l'article 23 del Reglament, que regula els mecanismes d'aprenentatge de la llengua cooficial. En matèria d'intercanvis lingüístics, adreçats a millorar i consolidar els coneixements i les competències dels estudiants en la llengua cooficial del cantó, el reglament precisa que poden adoptar diferents formes i poden tenir lloc, a més de l'altra part lingüística del cantó de Friburg, en altres cantons de Suïssa o a l'estranger. En determinats supòsits, aquests intercanvis són obligatoris.

42. Vegeu l'article 23 del Reglament, intitulat "Dotzè any lingüístic", on s'estableix que l'estudiant que hagi acabat la seva escolarització obligatòria pot ser autoritzat a efectuar un "dotzè any lingüístic, i excepcionalment un tretzè any, en un centre d'ensenyament ubicat a l'altra part lingüística del cantó". El Reglament regula les condicions en les quals es garantirà aquesta oferta.

43. Per a una ampliació sobre el contingut i l'abast d'aquestes activitats, vegeu els articles 25 i 26 del Reglament. Pel que concerneix les classes bilingües, l'article 26 de la disposició reglamentària preveu que poden organitzar-se en funció dels coneixements lingüístics dels estudiants i sempre prenent en consideració "contingències locals, en particular els recursos disponibles del cos docent". S'estableix que la direcció de l'establiment educatiu definirà les modalitats en el marc de la política general d'aprenentatge de llengües i sotmetrà la proposta a l'inspector escolar per a la seva aprovació, previ consentiment del municipi. L'assistència a una classe bilingüe és potestativa per part de l'alumnat, per bé que, una vegada inscrits, els vincula l'obligació d'assistir-hi tot l'any escolar, i només per raons degudament motivades poden suspendre la seva participació en el projecte. El Reglament regula amb precisió les condicions en les quals es tramitarà aquesta oferta educativa i se seleccionarà als estudiants. Com és de veure, es tracta d'una iniciativa específicament adreçada a millorar les competències lingüístiques de l'alumnat que hi assisteix.

nivell cantonal.⁴⁴ En qualsevol cas, aquest marc normatiu posa de manifest que la gestió del plurilingüisme a l'escola esdevé una qüestió prioritària en l'acció de govern cantonal i és tractada amb vocació garant.⁴⁵ Qüestions totes elles que, com analitzarem a continuació, trobem també garantides en el pla federal i a la resta de regulacions cantonals d'incidència en la matèria.

I, a tall de conclusió d'aquesta succinta anàlisi del règim lingüístic en l'ensenyament a Friburg, és convenient recordar que aquest cantó bilingüe va adherir-se a l'acord intercantonal de 14 de juny de 2007 sobre harmonització de l'escolarització obligatòria (Concordat HarmoS) per la llei de 12 de febrer de 2009.⁴⁶ A continuació s'estudiarà amb més deteniment el contingut i l'abast d'aquest instrument de coordinació, centrant l'anàlisi en el que concerneix l'ensenyament de les llengües.

B) Berna

El cantó de Berna, segon en pes demogràfic després del de Zuric, compta també amb dues comunitats lingüístiques històriques, la francòfona i la germanòfona, que representen respectivament el 22% i el 63% de la població segons les darreres estadístiques oficials.⁴⁷ Les bases vertebradores del règim lingüístic d'aquest cantó bilingüe són definides als articles 6 i 15 de l'articulat de la seva Constitució cantonal, de 6 de juny de 1993.⁴⁸ Mentre l'article 15 garanteix la llibertat de llengua, l'article 6, intitulat "Llengües", recull quatre previsions que s'erigeixen com a bases del seu règim lingüístic: primerament,

44. Vegeu els articles 94 i 95 del Reglament.

45. Val a dir que el marc normatiu que regula l'organització i el funcionament intern del sistema educatiu pren en consideració la clivella lingüística en molts àmbits distints. N'ofereix un bon exemple l'article 103 del Reglament, que desplega les previsions de l'article 43 de la llei cantonal d'escolarització obligatòria. Aquest precepte, intitulat "Tractament de dades personals dels estudiants", estableix, entre altres previsions, que, per garantir la gestió administrativa del sistema escolar i assegurar el seguiment dels estudiants, entre les dades personals que s'han de facilitar als centres s'hi inclou textualment "la llengua materna dels estudiants i dels seus pares".

46. ROF 2009-012.

47. Per a una ampliació sobre les dades oficials, vegeu Office fédéral de la statistique, disponible a <https://www.bfs.admin.ch/bfs/fr/home/statistiques/population/langues-religions/langues.html> [Consulta: 3 de maig de 2019].

48. RSB 101.1.

proclama que el francès i l'alemany són les llengües nacionals i oficials al cantó de Berna; segonament, desplega una projecció estricta del principi de territorialitat de les llengües quan enumera les regions administratives, els districtes i els municipis on el francès i/o l'alemany gaudiran d'estatut d'oficialitat;⁴⁹ en tercer lloc, es garanteix que el cantó i els municipis poden “tenir en compte situacions particulars resultants del caràcter bilingüe del cantó”, clàusula que, com s'ha posat de manifest doctrinalment, permet relativitzar l'aplicació estricta del principi de territorialitat admetent solucions especials adreçades a protegir l'interès de la minoria; finalment, la Constitució cantonal garanteix explícitament el dret d'opció lingüística dels ciutadans (dret d'eleger l'ús d'una o altra llengua) en la seva relació amb les autoritats cantonals.

Val a dir que aquestes previsions constitucionals han estat objecte d'un ampli desplegament legal i reglamentari que, en l'actualitat, està essent objecte d'interessants reflexions i propostes de reforma adreçades prioritàriament a promoure un aprofundiment del bilingüisme en les diferents esferes de la vida pública.⁵⁰ Als efectes que aquí interessin, les bases del règim lingüístic en l'àmbit de l'ensenyament les trobem regulades a l'article 9a de la Llei cantonal sobre l'escola obligatòria de 19 de març de 1992, llei que inclou diverses previsions lingüístiques al llarg del seu articulat. De fet, trobem que la qüestió lingüística és objecte de tractament específic a la regulació garantida als seus articles 2.4, 9a, 10a, 16a, 49 i 66.⁵¹ La norma ja comença proclamant que, entre els objectius de l'escola obligatòria, s'inclou la promoció de valors com la tolerància i el respecte a les altres llengües i cultures.⁵² En qualsevol cas, l'article 9a, intitulat “Llengua d'ensenyament”, recull les següents previsions, que s'erigeixen com els principis estructurals del règim lingüístic en l'àmbit educatiu: en primer lloc, garanteix una aplicació estricta del principi de territorialitat quan delimita les àrees geogràfiques on el francès i/o l'alemany seran emprats com a llengües d'ensenyament; segonament, preveu la possibilitat

49. Vegeu l'article 6.2 i 6.3 del text constitucional.

50. Un bon exemple ens l'ofereixen els treballs encomanats pel Consell executiu el 3 de maig de 2017 a una comissió d'experts, adreçats a definir l'estat del bilingüisme i sondejar les possibilitats de desenvolupament que ofereix la coexistència del francès i de l'alemany al cantó de Berna.

51. Loi sur l'école obligatoire du 19 de mars 1992, RSB 432.210.

52. L'article 2.4, intitulat “Objectius de l'escola obligatòria”, disposa textualment que l'escola obligatòria “Elle fait naître en eux la volonté de tolérance, le sens de la responsabilité active à l'égard d'autrui et de l'environnement et le respect des autres langues et des autres cultures”.

d'establir excepcions a l'aplicació d'aquesta regla general que hauran de ser aprovades per la Direcció de la Instrucció Pública prenent en consideració “motius d'ordre històric” —s'encomana també a la Direcció el deure d'establir als plans d'estudis les condicions generals aplicables a l'ensenyament de l'altra llengua nacional—; finalment, preveu que les comissions escolars podran autoritzar també l'ús de l'altra llengua nacional com a llengua d'ensenyament en certes matèries si el cos docent disposa de les corresponents competències.

Pel que concerneix la delimitació territorial, l'article 9a, paràgraf primer, preveu que el francès serà la llengua d'ensenyament als municipis de la part francòfona del cantó i a l'escola cantonal de llengua francesa.⁵³ Per la seva part, es garanteix l'ensenyament bilingüe en francès i alemany a Bienne i Evillard.⁵⁴ A la resta de municipis del cantó, la regla general és que l'alemany serà la llengua d'ensenyament i, per consegüent, la llengua vehicular de transmissió de coneixements a les aules. Semblantment, pel que concerneix la llengua d'ensenyament a l'escola privada i a l'ensenyament a domicili, els articles 66

53. L'escola cantonal de llengua francesa està reglada als articles 49b a 49i de la Llei cantonal d'escola obligatòria de 19 de març de 1992 (RSB 432.210). S'hi regula que el cantó de Berna dirigeix aquesta escola cantonal, els objectius de la qual se centren a promoure el bilingüisme al cantó i el plurilingüisme de la Confederació, així com a assegurar l'escolarització obligatòria en llengua francesa i proveir altres prestacions de suport a aquest objectiu. Més concretament, s'institueix amb el compromís de garantir que els estudiants francòfons puguin preservar la seva identitat i la seva particularitat lingüística i cultural (els objectius es regulen a l'article 49c de la llei). Pel que concerneix el règim d'admissió, s'estableix que l'escola cantonal de llengua francesa admet els infants de pares de llengua francesa, italiana o romanx dins del límit de places disponibles, bo i precisant que s'admeten excepcions a aquest principi. Una ordenança estableix els criteris de prioritització de les sol·licituds.

54. Per a una ampliació sobre les condicions relatives a la implementació de l'ensenyament bilingüe al cantó de Berna, vegeu especialment *Dispositions générales complétant le Plan d'études romand (PER)*, Direction de l'Instruction Publique du canton de Berne, març de 2013. Al seu annex 1 s'hi regulen les seves modalitats d'aplicació, els models d'immersió possibles o les qüestions relatives a la qualificació del cos docent. Per a més informació, vegeu el document, consultable en línia i disponible a https://www.erz.be.ch/erz/fr/index/kindergarten_volksschule/kindergarten_volksschule/comeo/plan_d_etudes.assetref/dam/documents/ERZ/AKVB/fr/Comeo%20nouveau/Plan/13.03-DispositionGen_Inh.pdf [Consulta: 3 de maig de 2019]. Semblantment, convé recordar que l'1 de gener de 2006 entrava en vigor la Llei cantonal sobre l'estatut particular del Jura bernès i sobre la minoria francòfona del districte bilingüe de Bienne de 13 de setembre de 2004 (RSB 102.1). Entre altres previsions d'incidència en la matèria, aquesta disposició legal preveu la institució d'un Consell d'afers francòfons del districte bilingüe de Bienne als seus articles 34 i ss. El desplegament reglamentari de les seves previsions el trobem a l'Ordenança sobre l'estatut particular del Jura bernès i sobre la minoria francòfona del districte bilingüe de Bienne de 2 de novembre de 2005 (RSB 102.111).

i 71a hi projecten també aquestes previsions. Com a regla general, ambdós preceptes estableixen que el criteri general serà impartir la docència en la llengua oficial de la regió, i s'estableix en tot cas la possibilitat de preveure excepcions.⁵⁵

Dit això, l'article 10.a de la llei bernesca sobre l'escola obligatòria distingeix entre ensenyament obligatori i optatiu i, als efectes que aquí interessen, precisa que l'ensenyament de les llengües formarà part del currículum obligatori als graus de primària i secundària, amb l'objectiu de garantir, en paraules de la norma, “una sòlida cultura lingüística en la llengua local (domini oral i escrit) i competències essencials en una segona llengua nacional i almenys en una altra llengua estrangera”. Aquest coneixement lingüístic es reforça amb la previsió de cursos de la llengua i la cultura d'origen, organitzats donant compliment al que disposa el Concordat HarmoS, que estudiarem succintament més endavant.⁵⁶

I a tall de conclusió convé esmentar, ni que sigui molt succintament, que certes qüestions relatives al règim lingüístic del seu sistema educatiu han estat també condicionades pels acords adoptats en el marc de la Conferència intercantonal de la instrucció pública de la Suïssa romanda i del Ticino.⁵⁷ Val a dir que aquests acords han de valorar-se dins un context més ampli de respecte a certs principis de política lingüística i a decisions aprovades per la Conferència suïssa de directors d'instrucció pública, en els termes que s'estudiaran amb més deteniment a les pàgines que segueixen.

C) El Valais

Semblantment a la resta de cantons suïssos estudiats, les bases del règim lingüístic del Valais es troben garantides a l'articulat del seu text constitucional. L'article 12 de la Constitució cantonal de 8 de març de 1907 estableix dues

55. L'article 66 de la llei regula la llengua d'ensenyament a les escoles privades. L'article 71.a, per la seva part, quan regula l'ensenyament a domicili també inclou una menció a la regulació lingüística.

56. Per a una ampliació, vegeu l'article 16.a de la llei.

57. Les bases de la seva política lingüística i el programa d'activitats per al període 2016-2019, així com la Declaració relativa a l'ensenyament de llengües, són documents que poden consultar-se en línia, disponibles a <http://www.ciip.ch/> [Consulta: 3 de maig de 2019].

previsions que s'erigeixen com a bases vertebradores del seu règim lingüístic: primerament, declara que la llengua francesa i la llengua alemanya tenen estatut de llengües nacionals; en segon lloc, garanteix la igualtat de tracte entre les dues llengües, que “ha de ser garantida a la legislació i a l'Administració”. Es tracta ja d'entrada, com és de veure, d'una regulació de mínims que, en aquesta i en altres matèries, està essent objecte en l'actualitat d'interessants debats i propostes d'esmena, en el marc d'un procés de més ampli abast de reforma constitucional.⁵⁸ Més enllà d'aquesta previsió, la Constitució cantonal no inclou altres referències a la qüestió lingüística.⁵⁹

Pel que concerneix la llengua d'ensenyament, la trobem reglada dispersament a diferents disposicions legislatives i reglamentàries. Per començar, destaquen les previsions dels articles 29, 44 i 49 de la Llei cantonal sobre ensenyament primari, de 15 de novembre de 2013.⁶⁰ L'article 29, intitulat “Llengua d'ensenyament”, inclou tres previsions que s'erigeixen en els eixos vertebradors del seu règim lingüístic: en primer lloc, proclama que la llengua d'escolarització “és el francès a la part francòfona del cantó i l'alemany a la part germanòfona”; segonament, encomana al Departament la competència per decidir casos particulars i promoure i reglar els intercanvis lingüístics.⁶¹ Semblantment, entre els objectius del primer cicle primari d'escolarització, l'article 44 de la norma inclou el de completar i consolidar els “aprenentatges fonamentals de la llengua d'escolarització”. I entre els objectius del segon cicle primari,

58. Val a dir que en l'actualitat s'està tramitant una reforma d'aquest text constitucional cantonal. El Consell d'Estat va recomanar acceptar la iniciativa popular intitulada “Pour une révision totale de la Constitution du canton du Valais”, que va ser sotmesa a votació popular el 4 de març de 2018. Fou acceptada per un 72,8% dels votants. L'objectiu de la iniciativa se centra a adaptar el text constitucional de principis del segle xx a les noves necessitats que es plantegen al Valais del segle xxi. El propassat 17 de desembre de 2018 es reunia per primera vegada la comissió constituent per encetar els treballs de debat de la reforma constitucional.

59. Tampoc s'esmenta cap menció lingüística en la regulació constitucional d'incidència en l'ensenyament. L'article 13 de la Constitució del Valais es limita a proclamar textualment que “¹ L'instruction publique et l'instruction primaire privée sont placées sous la direction et la haute surveillance de l'Etat. ² L'instruction primaire est obligatoire; elle est gratuite dans les écoles publiques. ³ La liberté d'enseignement est garantie, sous réserve des dispositions légales concernant l'école primaire.”

60. 4II.O.

61. Convé recordar també que, en compliment del que disposa l'article 28 de la mateixa disposició legal, com a regla general els estudiants s'escolaritzaran a l'escola del municipi on tenen el domicili, i que s'estableix la previsió d'excepcions.

l'article 49 de la mateixa llei també inclou l'aprenentatge lingüístic, inclòs el de llengües estrangeres.

El desplegament reglamentari d'aquestes previsions el trobem a l'articulat de l'Ordenança relativa a la llei sobre escolarització primària d'11 de febrer de 2015.⁶² El seu article 27, intitulat "Escolarització fora de l'escola de domicili i participació financera", recull que només s'admet l'escolarització ordinària fora de l'escola del lloc de domicili per obstacles geogràfics i per raons lingüístiques concretades en "l'assistència a escoles que imparteixen docència en l'altra llengua oficial del cantó". En aquest darrer cas, en zones limítrofes de les dues parts lingüístiques del cantó, a petició dels representants legals de l'alumne i amb l'acord dels municipis implicats, l'inspector podrà designar el lloc d'escolarització. S'estableix que per decisió del Consell d'Estat cantonal es determinarà la quantia econòmica de la contribució del municipi del domicili al municipi d'escolarització i, semblantment, s'estableix que els representants legals podran ser requerits a contribuir econòmicament, cada any acadèmic, fins a un *quantum* màxim determinat normativament. Aquesta participació serà reemborsada al municipi del lloc d'escolarització. Totes les altres despeses (desplaçament, dieta i estudis vigilats) seran a càrrec dels representants legals.⁶³ Així doncs, com és de veure, es garanteix l'aplicació del principi de territorialitat i, en cas d'excepció per garantir el dret d'opció lingüística en les circumstàncies indicades, es vetlla amb especial diligència per reglar la concurrència de consensos entre les administracions locals implicades i el repartiment dels costos econòmics derivats del canvi d'escola per raons lingüístiques.

Semblantment, el mateix article 27 de l'Ordenança relativa a la llei sobre escolarització primària d'11 de febrer de 2015 també disposa que per desenvolupar o mantenir la capacitat bilingüe d'un infant els seus representants legals poden presentar una sol·licitud a l'inspector. En aquest cas, amb l'acord dels municipis implicats, l'inspector també podrà autoritzar l'estudiant a escolaritzar-se a l'escola francesa o alemanya, segons correspongui (autoritzar a un infant domiciliat a la part francòfona del cantó d'escolaritzar-se a una escola alemanya i viceversa). Si es dona aquest cas, s'apliquen les mateixes regles econòmiques descrites al capítol precedent (per decisió del Consell d'Estat

62. 411.001.

63. Per a una ampliació, vegeu l'article 27 de la disposició reglamentària.

cantonal es determinarà la quantia de contribució del municipi del domicili al municipi d'escolarització, amb contribució econòmica i assumptió de certs costos per part dels representants legals de l'infant per minimitzar els costos amb càrrec a fons públics).

Val a dir que trobem altra regulació lingüística dispersa en un ampli catàleg de disposicions legals i reglamentàries d'incidència en l'àmbit educatiu. Un bon exemple ens l'ofereixen les previsions lingüístiques de l'Ordenança relativa a l'avaluació del treball dels estudiants en l'escolarització obligatòria, de 17 de juny de 2015, que estableix les regles d'avaluació de les competències lingüístiques, bo i establint criteris específics en determinats casos, com ara l'ensenyament per immersió lingüística o l'avaluació d'estudiants amb llengua materna diferent de les llengües nacionals.⁶⁴ Posa de manifest l'interès per reglar amb ànim tuïtiu una matèria considerada políticament rellevant i sensible.

I a tall de conclusió d'aquesta succinta aproximació al règim lingüístic escolar del cantó del Valais, convé recordar que per sengles lleis cantonals de 7 de maig de 2008 va adherir-se a l'Acord intercantonal sobre l'harmonització de l'escolarització obligatòria i també a la Convenció Escolar Romanda. Es vinculava d'aquesta manera a donar compliment als principis que inspiren ambdós instruments, que seran estudiats amb més deteniment a les pàgines que segueixen. Entre altres previsions, el compromís abasta el deure de garantir que tots els estudiants adquireixin les competències fonamentals en llengües i “una sòlida cultura lingüística en la llengua local (domini oral i escrit) i les competències essencials d'una segona llengua nacional i almenys una altra llengua estrangera”.⁶⁵ El Consell d'Estat cantonal, per la seva part, va adoptar el Concepte cantonal d'ensenyament de llengües, amb l'objectiu de reforçar precisament els coneixements lingüístics dels estudiants bo i situant aquests aprenentatges en un lloc preeminent dins l'itinerari formatiu.⁶⁶

64. 411.106. Per a una ampliació, vegeu els articles 16.3, 17, 21, 23, 25.2, 31.2 i 40.

65. El contingut d'aquests acords intercantonals serà ampliat més endavant.

66. Per a una ampliació, vegeu Concepte Cantonal de l'Enseignement des Langues, disponible a <https://www.vs.ch/documents/212242/1231591/Concept+cantonal+de+l%27enseignement+des+langues.pdf/c8928ado-678f-42f6-977c-43e1e4a1d07e> [Consulta: 3 de maig de 2019].

3. Unitat des del respecte a la diversitat: breu apunt dels instruments d'harmonització i cooperació intercantonal

3.1. Competències de la Confederació helvètica en la promoció del quadrilingüisme a l'escola

Sens perjudici de les competències cantonals estudiades suara, la Confederació assumeix el compromís de promoure el quadrilingüisme en els diferents àmbits públics, també el d'ensenyament. Un compromís, el de la promoció del quadrilingüisme, que adquireix rang constitucional. En aquest sentit, convé recordar que l'article 4 de la Constitució federal de la Confederació suïssa de 18 d'abril de 1999 proclama que les "llengües nacionals són l'alemany, el francès, l'italià i el romanx". Com s'ha advertit doctrinalment, amb aquesta declaració constitucional es va voler reconèixer amb ànim tuitiu i amb el màxim rang normatiu la condició plurilingüe de la Confederació helvètica.⁶⁷ Partint d'aquesta base, el text constitucional recull diverses previsions lingüístiques al llarg del seu articulat que institueixen les bases del seu règim lingüístic.⁶⁸ Als efectes que aquí interessin, l'article 69.3 del text constitucional encomana expressament a la Confederació el manament de tenir en compte la diversitat cultural i lingüística del país. L'article 70, per la seva part, després de garantir

67. La doctrina ha subratllat que aquesta previsió constitucional té naturalesa declarativa i que la seva transcendència normativa és més aviat limitada. Per a una ampliació, vegeu Aubert i Mahon, *Petit commentaire de la Constitution fédérale*, 36-38. En el mateix sentit, vegeu *Message FF 1997 I 138*. Pel que fa a la dimensió política de l'idioma a Suïssa, vegeu *Message concernant la révision totale de l'article constitutionnel sur les langues (art. 116 cst)* de 14 de març de 1991, *FF 1991 II 301*. Vegeu també Previtali, "L'encouragement du plurilinguisme en Suisse". Del mateix autor, "Le plurilinguisme suisse entre droit et réalité". També, Borghi, "Langues nationales et langues officielles".

68. Més concretament, els articles de la Constitució federal helvètica que inclouen referències expresses a la llengua són l'article 4 (regula les llengües nacionals), l'article 8 II (prohibició de discriminació per raó de llengua), l'article 18 (garantia de la llibertat lingüística), l'article 31 II (dret del privat de llibertat a ser informat dels motius de la privació "dans une langue qu'elle comprend"), l'article 70 (regula l'oficialitat lingüística), l'article 69 III (deure de la Confederació, en l'exercici de les seves competències, de prendre en consideració la diversitat lingüística del país) i l'article 175 IV (regula l'elecció del Consell Federal per l'Assamblea Federal i precisa que "les communautés linguistiques doivent être équitablement représentées").

els estatuts d'oficialitat lingüística a nivell federal,⁶⁹ preveu que els cantons determinaran les seves respectives llengües oficials i encomana a la Confederació diversos compromisos: primerament, la promoció de la comprensió i els intercanvis entre les comunitats lingüístiques;⁷⁰ segonament, el suport als cantons plurilingües en l'execució de les seves competències; finalment, encomana també a la Confederació donar suport a les mesures que adoptin els cantons dels Grisons i del Ticino per protegir i promoure el romanx i l'italià en tant que llengües nacionals minoritàries.⁷¹

Els articles 61*a* i 62, per la seva part, regulen les línies mestres de l'espai suís de formació i de l'ensenyament públic. Val a dir que la dicció d'ambdós preceptes constitucionals troba la seva gènesi en una reforma constitucional avalada per votació popular el 21 de maig de l'any 2006.⁷² L'objectiu d'aquesta reforma

69. El seu primer paràgraf disposa textualment que les llengües oficials de la Confederació són l'alemany, el francès i l'italià, i afegeix que el romanx és també llengua oficial en les relacions que la Confederació manté amb les persones de llengua romanx.

70. Val a dir que aquest principi de foment de la comprensió i els intercanvis entre les diferents comunitats lingüístiques, garantit a l'article 70.3 de la Constitució, es trobarà desenvolupat a la legislació federal i cantonal. Com s'ha posat de manifest doctrinalment, es tracta d'una previsió que ha d'interpretar-se sense lesionar el marc de repartiment competencial entre Confederació i cantons, de manera que vincula ambdós nivells de govern en els àmbits de les respectives competències. Els obliga a mantenir un deure de col·laboració en l'elaboració i implementació de les mesures de promoció del plurilingüisme.

71. Per a una ampliació, vegeu l'article 70 de la Constitució de la Confederació suïssa. El seu paràgraf 5 inclou un manament imperatiu per a la Confederació helvètica perquè li encomana expressament la defensa i promoció d'aquestes dues llengües. Prenent en consideració la competència cantonal (en aquest cas, dels cantons dels Grisons i el Ticino), la Confederació té assumit un manament de suport, també i molt especialment de suport financer. Doctrinalment, en l'estudi d'aquesta previsió constitucional s'adverteix que l'ús del singular en l'enumeració de les llengües ("l'italià" o "el romanx") indica que la Confederació ha d'afavorir el sentiment de pertinença dels parlants d'aquestes llengües, amb una fragmentació interna, a una mateixa comunitat lingüística i cultural. Aquest encàrrec es troba desenvolupat per legislació federal i cantonal. En el pla federal, són remarcables les previsions de la Llei federal sobre llengües nacionals i la comprensió entre les comunitats lingüístiques, aprovada el 5 d'octubre de 2007. Val a dir que, en el pla cantonal, certa jurisprudència constitucional no dedueix del principi de territorialitat una obligació dels cantons (plurilingües) de dur a terme polítiques orientades a la protecció de les llengües minoritàries en perill [BGE/ATF 116 Ia 354 i seg. (350) cas Bar Amici; BGE/ATF 100 Ia 462 i seg. [471], cas Derungs].

72. Avalada pel 86% del poble suís i tots els cantons. Per a una ampliació, vegeu:

- Amb relació a l'article 69*a* de la Constitució federal, vegeu AF de 16 de desembre de 2005, ACF de 27 de juliol de 2006; RO 2006 3033; FF 2005 5159 5225 6793, 2006 6391.
- Amb relació a l'article 62 de la Constitució federal, vegeu AF de 16 de desembre de 2005, ACF de 27 de juliol de 2006; RO 2006 3033; FF 2005 5159 5225 6793, 2006 6391.

constitucional va centrar-se a garantir una harmonització a escala suïssa de certs elements fonamentals del sistema educatiu que es projectarà també en qüestions lingüístiques, com la que concerneix el règim d'ensenyament de les llengües durant l'escolarització obligatòria, malgrat que a l'articulat de la norma suprema no s'esmenti textualment aquesta qüestió. Entre altres previsions, l'article 61a disposa que, en els àmbits de les respectives competències, Confederació i cantons vetllaran conjuntament per la qualitat i permeabilitat de l'espai suís de formació, coordinaran els seus esforços i garantiran la seva cooperació a través de diferents instruments. L'article 62, per la seva part, partint del reconeixement de la competència cantonal en matèria d'instrucció pública, disposa que caldrà emprendre mesures de coordinació per garantir l'harmonització de la instrucció pública en aspectes que concerneixin l'escolarització obligatòria, l'edat d'entrada a l'escola, la durada i els objectius dels nivells d'ensenyament i el pas d'un a l'altre, així com el reconeixement de diplomes. Afegeix que la Confederació regularà l'inici del curs escolar. A més, en la determinació d'aquests elements, el constituent encomana als cantons la competència per participar en la preparació dels actes de la Confederació que afectin llurs competències, i s'estableix textualment que en aquests àmbits "el seu criteri revestirà un pes particular", clàusula aquesta darrera concebuda amb l'objectiu de tutelar els àmbits d'autonomia cantonal conciliant-ho amb els objectius d'harmonització de les regulacions cantonals.

Indefectiblement, aquest conjunt de previsions constitucionals s'han acabat projectant en l'articulació de diferents mecanismes garants de la cooperació i l'harmonització, concebuts amb l'objectiu de consensuar també qüestions vinculades a la gestió del plurilingüisme a l'escola. L'objectiu de les pàgines que segueixen se centra precisament a analitzar alguns d'aquests instruments.

El primer ressenyable, en el pla normatiu, és la Llei federal sobre llengües nacionals i la comprensió entre les comunitats lingüístiques, aprovada el 5 d'octubre de 2007.⁷³ L'interès d'aquesta disposició legal, als efectes que aquí

73. Els objectius de la norma estan regulats al seu article 2, precepte que recull quatre objectius: reforçar el quadrilingüisme que defineix Suïssa, consolidar la cohesió nacional, promoure el plurilingüisme individual i institucional i protegir i promoure el romanx i l'italià en tant que llengües nacionals. Aquesta llei és el resultat d'un llarg procés polític i parlamentari i va plantejar dificultats de consens. Prova n'és que la preparació d'una llei federal sobre llengües ja s'esmenta al programa de legislatura del Consell Federal de 1995. No fou fins al 4 de desembre de 2009 quan el Consell Federal va acordar l'entrada en vigor d'aquesta llei, encomanant al Departament Federal de l'Interior el manament de preparar, abans del mes

interessen, rau en el fet que garanteix diverses previsions projectades a l'àmbit de l'ensenyament. Destaquen especialment les previstes als articles 14 a 17 i 21. Aquest marc legal d'entrada institueix el compromís de la Confederació i dels cantons conjuntament, en els àmbits de les respectives competències, de vetllar perquè la llengua d'ensenyament sigui "objecte d'una atenció especial a tots els nivells educatius" i, per manament legal, s'assegura també el compromís d'ambdós nivells de govern de promoure el plurilingüisme de professors i estudiants. Val a dir que aquesta promoció del plurilingüisme entre la comunitat educativa es desplegarà a través de diferents vies reglades, com els intercanvis escolars.⁷⁴

Així mateix, l'article 15 de la llei inclou el compromís de promoure l'ensenyament de llengües estrangeres a fi que, finalitzada l'escolarització obligatòria, s'assegurin competències en almenys "una segona llengua nacional" així com en una "altra llengua estrangera", bo i advertint que pel que concerneix l'ensenyament de les llengües nacionals "es prendran en consideració els aspectes culturals vinculats a un país multilingüe". Val a dir que l'ensenyament lingüístic serà objecte d'anàlisi a part quan estudiem succinctament les previsions de l'acord intercantonal de 14 de juny de 2007 sobre harmonització de l'escolarització obligatòria, també conegut com Concordat HarmoS.

Entre altres mesures adreçades a la promoció i la protecció de la diversitat lingüística per part de la Confederació, l'article 16 de la llei federal li encomana la potestat de concedir ajudes financeres als cantons amb l'objectiu de crear un context propici per a l'ensenyament d'una segona o tercera llengua nacional o, entre d'altres, encoratjar l'adquisició de coneixements de la llengua nacional local a persones amb llengua materna distinta.⁷⁵ Semblantment, l'article 21 de la mateixa disposició legal, ubicat dins la Secció 4a de la norma rubricada

de juny d'enguany, l'ordenança sobre les llengües. Vegeu FF 2007 6557. Per a una ampliació sobre els antecedents de l'*iter* polític i parlamentari de la tramitació d'aquesta llei federal, vegeu "Rapport de la Commission de la science, de l'éducation et de la culture du Conseil national" de 15 de setembre de 2006 sobre el *Projet de loi fédérale sur les langues nationales et la compréhension entre les communautés linguistiques* (04.429; 2006-2544, p. 8505).

74. En matèria d'intercanvis escolars, l'article 14 de la llei estableix que la Confederació i els cantons promouran aquests intercanvis de professorat i alumnes en tots els nivells educatius. I s'afegeix que la Confederació destinarà ajudes financeres als cantons i les organitzacions que s'ocupin d'aquests intercanvis.

75. Per a una ampliació, vegeu els articles 16 i 17 de la llei. Aquest darrer precepte, intitulat "Institució científica de promoció del plurilingüisme", disposa que a fi de coordinar, iniciar i

“Suport als cantons plurilingües”, estableix el deure de la Confederació de donar suport financer als cantons plurilingües amb l'objectiu de promoure l'acompliment de les tasques particulars que, en aquest àmbit, els són pròpies. Entre aquestes tasques, el mateix article *in fine* precisa textualment que s'hi inclouen especialment la creació de condicions i mitjans adequats que permetin, entre altres previsions, la promoció del plurilingüisme “a tots els nivells d'ensenyament, dels professors i d'estudiants en les llengües oficials del cantó”.

3.2. Acord intercantonal sobre l'harmonització de l'escolarització obligatòria (HarmoS): projecció en l'ensenyament de llengües

La cultura política helvètica favorable a la cooperació intercantonal —necessària per dotar d'una certa unitat i coherència interna un Estat amb un alt grau de descentralització política— es projecta també en l'àmbit de l'ensenyament. Com hem estudiat succintament suara, el sistema educatiu suís està compost per vint-i-sis sistemes escolars diferents, cadascun dels quals compta amb una estructura i una regulació pròpies. Aquest alt grau de descentralització i diversitat de regulacions plantejava a la pràctica importants disfuncions. Amb l'objectiu d'afrontar el repte d'una certa harmonització en àmbits essencials, el 21 de maig de 2006 s'aprovava una ambiciosa reforma constitucional.⁷⁶ L'objectiu darrer d'aquest procés va centrar-se a garantir l'harmonització a escala suïssa dels elements fonamentals del sistema educatiu. I entre d'altres qüestions, en aquest procés d'harmonització es tindria present l'ensenyament de les llengües en l'itinerari formatiu.⁷⁷

desenvolupar una investigació aplicada en els àmbits vinculats a les llengües i al plurilingüisme, “la Confederació i els cantons poden sostenir un centre de competències científiques”.

76. Avalada pel 86% dels electors i tots els cantons suïssos.

77. Més concretament, en compliment d'aquest nou marc constitucional, s'atribueix a la Confederació i als cantons el deure de vetllar conjuntament, i en el marc de les respectives competències, per la qualitat i la permeabilitat de l'espai suís de formació. Han de col·laborar (entre els cantons i amb la Confederació), coordinar els seus esforços i assegurar la seva cooperació en el marc d'òrgans comuns per a l'adopció de mesures comunes (art. 61a de la Constitució federal). Segons l'article 62.4, en cas que no s'assoleixi aquesta harmonització a escala nacional de certs elements fonamentals de la instrucció pública (edat d'entrada a l'escola, durada i objectius dels diferents nivells d'ensenyament, pas d'un a l'altre, reconeixement de diplomes), s'atribueix a la Confederació la competència legislativa subsidiària, i en el marc d'aquesta competència la Confederació podrà reglamentar aquests elements.

Coetàniament, els vint-i-sis cantons suïssos, anticipant-se a les conseqüències normatives vinculades al procés de reforma constitucional, varen consensuar un projecte de concordat intercantonal en el marc de la Conferència suïssa de directors cantonals d'instrucció pública (en endavant CDIP).⁷⁸ S'establien les bases embrionàries del que acabaria essent el Concordat HarmoS, adoptat per unanimitat de tots els directors cantonals el 14 de juny de 2007, i obert a la ratificació dels diferents cantons suïssos, entrava en vigor l'1 d'agost de 2009. Com el nom mateix ho indica, l'objectiu d'aquest instrument de cooperació intercantonal se centra a harmonitzar, sempre des del respecte a l'autonomia que els cantons han tingut històricament reconeguda en l'àmbit educatiu i també des de la voluntat de preservar el model d'escola de proximitat respectuosa amb les tradicions locals. Altrament dit, es tracta d'un instrument concebut per harmonitzar no des de la unificació o centralització sinó des del respecte a les estructures, els principis i els objectius avalats i consensuats a nivell cantonal.⁷⁹ Entre altres qüestions, defineix de manera conjunta les principals característiques estructurals de l'escolarització obligatòria (edat d'entrada, estructura i durada dels graus escolars) i defineix igualment certes matèries bàsiques en la formació dels infants, inclosa la matèria que concierneix l'ensenyament de les llengües.

Val a dir que l'aprenentatge de les llengües a l'escola ha estat una qüestió que ha ocupat tradicionalment un lloc preeminent en el debat polític suís. Des de finals de la dècada dels anys 60, l'aprenentatge per part de tots els estudiants, a partir de l'ensenyament primari, d'una segona llengua nacional va ser objecte d'intensos debats. Fou però a la dècada dels anys 70 quan certs cantons varen començar a introduir l'ensenyament de cursos inicials de llengua alemanya i francesa, opció que va anar-se estenent de manera progressiva. A finals dels anys 90 gairebé tots els cantons havien introduït l'ensenyament de la segona llengua nacional a partir de 6è o 7è curs d'escolarització obligatòria.⁸⁰ Amb

En compliment del que disposa l'article 70.3 de la Constitució amb relació a l'article 15 de la Llei federal de 5 d'octubre de 2007 sobre les llengües nacionals i la comprensió entre les comunitats lingüístiques, l'ensenyament de les llengües també constitueix un àmbit en el qual s'imposa aquesta harmonització.

78. Acrònim de "Conférence suisse des directeurs cantonaux de l'instruction publique".

79. Per a una ampliació sobre el concepte "Harmonització", vegeu *Bilan 2015. Harmonisation des éléments visés*, 5/27.

80. Aquesta numeració es correspon amb els anys d'escolarització obligatòria a Suïssa (d'1 a 11) i inclou dos anys d'educació infantil i els dos primers anys de cicle elemental.

aquesta previsió es donava compliment a les recomanacions aprovades per acord de la CDIP (òrgan que reuneix els vint-i-sis consellers cantonals d'educació) l'any 1975.⁸¹ Val a dir que la CDIP fonamenta les seves accions en acords (o també dits concordats) intercantonals jurídicament vinculants i que s'ha erigit, amb els anys, en un eficaç instrument de coordinació i col·laboració en l'adopció de mesures de gestió de la diversitat lingüística en l'àmbit educatiu en un país, com s'ha vist, amb una estructura política altament descentralitzada que s'expressa en una amplíssima varietat de models lingüístics a les aules.

Si ho revisem en clau més històrica, hom constata que la política de promoció coordinada de l'ensenyament de les llengües nacionals i de l'anglès a les aules suïsses va veure's impulsada per una estratègia adoptada el 25 de març de 2004 per l'Assemblea plenària de la CDIP. Aquesta estratègia pivotava sobre tres grans objectius programàtics: primerament, la millora general de l'aprenentatge de llengües a Suïssa; segonament, posar en valor i servir-se de l'entorn plurilingüe suís per promoure l'aprenentatge precoç de les llengües a l'escola; finalment, preservar la competitivitat helvètica en l'escenari europeu. En aquest context, els principals debats tinguts en seu de la CDIP varen centrar-se a determinar quines llengües havien d'ensenyar-se i en quins nivells educatius. Bona part de les controvèrsies varen girar entorn de quina posició havia de tenir l'ensenyament de la segona llengua nacional i/o de l'anglès. La solució finalment consensuada s'ha centrat a garantir l'aprenentatge de la segona llengua nacional i també l'aprenentatge de la llengua anglesa des dels primers anys d'escolarització obligatòria.⁸²

Val a dir que els elements centrals d'aquesta estratègia de març de 2004 han estat integrats a l'articulat del Concordat HarmoS de 14 de juny de 2007 i

81. Per a una ampliació, vegeu "Recommandations et décisions du 30 octobre 1975 concernant l'introduction, la réforme et la coordination de l'enseignement de la deuxième langue nationale pour tous les élèves pendant la scolarité obligatoire", disponible en línia a <https://edudoc.ch/record/24417/files/D36B.pdf> [Consulta: 3 de maig de 2019].

82. Segons aquesta estratègia, l'ensenyament de la primera llengua estrangera havia de garantir-se, com a més tard, a partir del cinquè any d'escolarització obligatòria, i l'ensenyament de la segona com a més tard a partir del setè any. La llengua estrangera inicial (segona llengua nacional o anglès) es coordinava en el pla regional. Nogensmenys, s'establia el compromís que, acabada l'escolarització obligatòria, tots els alumnes tinguessin competències comparables en el domini d'ambdós idiomes. Aquests objectius sols podien acomplir-se si es garantia la condició de millorar l'ensenyament i aprenentatge de llengües a l'escola bo i assegurant la formació del professorat en aquest àmbit.

vinculen jurídicament els cantons signataris de l'acord.⁸³ No es tracta, en tot cas, d'una qüestió exempta de controvèrsies. De fet, des de l'any 2004, data en què varen adoptar-se les línies estratègiques d'aquesta política lingüística en l'àmbit educatiu, cinc cantons suïssos han estat escenari d'interessants iniciatives populars intitolades "Per una sola llengua estrangera a l'escola primària".⁸⁴ Per bé que cap d'aquestes iniciatives populars va acabar prosperant, resulten interessants perquè posen de manifest les discrepàncies de fons que plantegen aquestes línies estratègiques pel que concerneix la política d'ensenyament de llengües a les aules. En el rerefons d'aquestes iniciatives planava l'argument que exigir el coneixement de dues llengües estrangeres és excessiu i constitueix una sobrecàrrega inadmissible per als estudiants.⁸⁵ Evidència, en darrer terme, que aquesta qüestió lingüística no es valora com quelcom accessori o complementari sinó com un element central en l'itinerari formatiu dels estudiants.

En tot cas, en el curs escolar 2016/2017, els elements centrals de l'estratègia adoptada el 2004 s'havien implementat a 23 cantons suïssos. A 22 d'aquests cantons s'adopta el model 5/7 (la primera llengua estrangera s'incorpora a l'ensenyament obligatori com a molt tard durant el cinquè any d'escolarització i l'ensenyament de la segona llengua estrangera com a molt tard al setè

83. L'any 2011 la CDIP adoptava per primera vegada objectius nacionals de formació (competències fonamentals) en quatre disciplines diferents. Pel que concerneix l'ensenyament de llengües, aquests objectius descriuen molt detalladament les competències fonamentals que hauran d'adquirir els estudiants suïssos en dues llengües estrangeres una vegada acabada l'etapa d'escolarització obligatòria. Aquests objectius han estat assumits als nous plans d'estudis de les diferents regions lingüístiques. Així, en el cas de la Suïssa romanda, el *Plan d'études romand* (PER) ja s'aplica a les escoles després d'una primera fase de prova desplegada del curs 2010/2011 al curs 2014/2015. A la Suïssa germànica, els cantons varen decidir la introducció del *Lehrplan 21* adoptat l'octubre de 2014. Al Ticino, el *Piano di Studio* està disponible des de setembre de 2015 i en fase d'introducció a les aules del cantó (introducció que va iniciar-se el curs 2015/2016 i que es preveu desplegar al llarg de tres anys).

84. Cantons de Lucerna, Schaffhausen, Turgòvia, Zug i Zuric.

85. A quatre d'aquests cantons les iniciatives varen ser rebutjades pel poble, mentre que al cantó de Lucerna els mateixos promotors de la iniciativa varen retirar-la. Pel que concerneix les votacions populars:

- Al cantó de Schaffhausen van tenir lloc el 26 de febrer de 2006.
- Als cantons de Turgòvia i Zug, el 26 de maig de 2006.
- Al cantó de Zuric, el 26 de novembre de 2006.
- Al cantó de Lucerna, la iniciativa va ser retirada el 14 de març de 2007 pels seus autors (Association lucernoise des enseignantes et enseignants — Luzerner Lehrerinnen und Lehrerverband, LLV).

any). Pel que concerneix el Ticino, es garanteix l'ensenyament obligatori de tres llengües estrangeres.⁸⁶ Aquests cantons representen el 92% de la població suïssa, la qual cosa mostra l'abast d'aquesta política lingüística en els diferents sistemes escolars cantonals. En el cas dels Grisons també es preveu un règim particular prenent en consideració les particularitats de la seva realitat sociolingüística.⁸⁷

Com expressa l'article 2 del Concordat HarmoS de 14 de juny de 2007, l'harmonització respon al principi de base que cal respectar i promoure la diversitat de cultures a la Suïssa plurilingüe, bo i suprimint aquells obstacles que, en el pla escolar, dificultin la mobilitat nacional i internacional de la seva població. Pel que concerneix la formació lingüística, l'article 3 del Concordat, quan enumera la formació de base que s'haurà d'adquirir al llarg de l'escolarització obligatòria, indica que caldrà assegurar "una sòlida cultura lingüística en la llengua local (domini oral i escrit) i competències essencials en una segona llengua nacional i en almenys una llengua estrangera". Precisament, l'article 4 del Concordat, intitulat "Ensenyament de les llengües", regula amb més precisió el règim que hi serà aplicable. Als efectes que aquí interessin, s'estableix que la primera llengua estrangera s'incorporarà com a molt tard des del cinquè any d'escolarització obligatòria, i l'ensenyament de la segona llengua estrangera, a partir del setè any. Per manament de l'article 4.1 del concordat, "una de les dues llengües estrangeres és una segona llengua nacional i el seu ensenyament inclou una dimensió cultural; l'altra és l'anglès". S'exigeix que les competències adquirides en el coneixement d'ambdós idiomes finida l'escolarització obligatòria siguin equivalents. Val a dir que l'article 4.1 del Concordat inclou la possibilitat d'establir règims especials als cantons del Ticino i dels Grisons, on l'ensenyament preveu l'ensenyament obligatori d'una tercera llengua nacional. I, semblantment, s'estableix que a tots els cantons caldrà oferir una oferta apropiada d'ensenyament optatiu d'una tercera llengua nacional al llarg de l'escolarització obligatòria, preci-

86. En el cas del Ticino, d'acord amb les previsions de l'article 4 del Concordat HarmoS, deroga el model 5/7. El francès és obligatori per a tots els estudiants de cinquè a novè any d'escolarització obligatòria; l'alemany, a partir del novè any, i l'anglès, a partir del desè.

87. Al cantó dels Grisons, a partir del cinquè any d'escolarització obligatòria s'ensenya una segona llengua nacional (alemany, italià o romanx), i el romanx pot igualment ser introduït com a segona llengua cantonal al tercer any. L'aprenentatge de l'anglès com a segona llengua estrangera s'incorpora a setè curs (aquest darrer acord va adoptar-se l'any 2008 i s'ha introduït a totes les escoles des del curs 2012/2013).

sament amb l'objectiu de promoure i protegir la diversitat lingüística de la Confederació.⁸⁸

Val a dir que aquest no és l'únic instrument de cooperació intercantonal emprat per consensuar estratègies de política lingüística en l'àmbit educatiu. En la matèria que ens ocupa, n'ofereix un altre cas rellevant la Conferència intercantonal de la instrucció pública de la Suïssa romanda i del Ticino, que ha estat escenari d'implementació de diverses mesures que concerneixen l'ensenyament de llengües en el sistema educatiu.⁸⁹

Epíleg

Suïssa, un dels Estats federals més descentralitzats del món, compta amb una llarga tradició històrica i cultura política favorable al respecte a la seva diversitat lingüística. Amb quatre llengües nacionals protegides *ex Constitutione*, no és estrany que històricament l'aprenentatge de les llengües a l'escola hagi ocupat un lloc preeminent en el debat polític i la reflexió acadèmica. És més, les estratègies emprades en la gestió del seu plurilingüisme, projectat en l'ensenyament, en el pla més jurídic, s'han projectat en interessants debats i iniciatives parlamentàries, reformes normatives i pronunciaments jurisprudencials. Aquestes circumstàncies l'erigeixen en una referència en l'escenari del dret comparat. L'exemple suís permet comprovar com pot gestionar-se eficientment un entorn sociolingüístic complex des d'opcions de gestió d'aquesta diversitat excepcionalment descentralitzades, i fer-ho garantint la cohesió i la coordinació internes. Constitueix, a més, un cas paradigmàtic pel que concerneix l'articulació d'instruments de cooperació eficients, concebuts per esdevenir escenaris on les entitats federades poden forjar consensos i vertebrar estratègies comunes que permetin resoldre les eventuais disfuncions que es plantegen en entorns altament descentralitzats.

88. Per a una ampliació, vegeu l'article 4.

89. Per a més informació, vegeu "Conférence intercantonale de l'instruction publique de Suisse romande et du Tessin", consultable en línia.

Bibliografia citada

- Aubert, J. A, i P. Mahon. *Petit commentaire de la Constitution fédérale de la Confédération suisse du 18 avril 1999*. Neuchâtel: Schulthess, 2003.
- Baetens Beardsmore, J. *European Models of Bilingual Education*. Clevedon: Multilingual Matters, 1993.
- Bilan 2015. Harmonisation des éléments visés par l'art. 62, al. 4, Cst. Dans le domaine de la scolarité obligatoire, 18 juin 2015*. Berna: Secrétariat général, CDIP, Conférence suisse des directeurs cantonaux de l'instruction publique, p. 5/27.
- Blaustein, A. P., i D. Blaustein Epstein. *Resolving Language Conflicts: A Study of the World's Constitutions*. Washington: US English, 1986.
- Borghi, M. "Langues nationales et langues officielles". A: D. Thürer, J. F. Aubert, i J. P. Müller, eds. *Droit constitutionnel suisse*, Zurich: Schulthess, 2001.
- Bräen, A., P. Foucher, i Y. Le Bouthillier, eds. *Languages, Constitutionalism and Minorities*. Ottawa: LexisNexis, Butterworths, 2004.
- Branchadell, A. *Liberalisme i normalització lingüística*. Barcelona: Editorial Empúries, 1997.
- Cardinal, L., i S. K. Sonntag, eds. *State traditions and Language Regimes*. Montreal & Kingston: McGill Queen's University Press, 2015.
- De Witte, B. "Linguistic equality. A study in comparative constitutional law". *Revista de Llengua i Dret*, n. 6 (1985).
- Dessemontet, F. *Le droit des langues en Suisse*. Québec, 1984.
- Fishman, J. A. *Reversing Language Shift. Theoretical and Empirical Foundations of Assistance to Threatened Languages*. Clevedon: Multilingual Matters, 1991.
- Fouques Duparc, J. *La protection des minorités de race, de langue et de religion. Étude de Droit des gens*. Paris: Dalloz, 1922.
- Kymlicka, W. *Las odiseas multiculturales. Las nuevas políticas internacionales de la diversidad*. Barcelona: Paidós, 2007.
- Martin-Jones, M. "Code-switching in the classroom: two decades of research". A: L. Milroy, i P. Muysken, eds. *One speaker, two languages. Cross-disciplinary perspectives on Code-switching*. Cambridge: Cambridge University Press, 1995.
- May, S. "Bilingual education: What the research tells us". A: G. Ofelia, A. M. Y. Lin, i S. May, eds. *Bilingual and multilingual education*. New York: Springer, 2017.

- Milian i Massana, A. *Drets lingüístics i dret fonamental a l'educació. Un estudi comparat: Itàlia, Bèlgica, Suïssa, el Canadà i Espanya*. Barcelona: Institut d'Estudis Autònoms, 1992.
- Oudin, A. S. *Immersion and Multilingual Education in the European Union. Inventory of educational systems in which teaching is provided partly or entirely through the medium of a regional or minority language*. The European Bureau for Lesser Used Languages, 1997.
- Papaux, A. "Droit scolaire et territorialité des langues: bilan critique de la jurisprudence récente du tribunal fédéral". *Revista de Llengua i Dret*, n. 40 (2003).
- Paulston, C. B. *Sociolinguistic Perspectives on Bilingual Education*. Clevedon: Multilingual Matters, 1992.
- Paulston, C. B., i S. McLaughlin. "Language-in-education policy and planning". *Annual Review of Applied Linguistics*, n. 14 (1994): 53-81.
- Pons Parera, E. *L'oficialitat lingüística. Declaracions constitucionals i implicacions jurídiques i pràctiques*. Barcelona: Biblioteca Tècnica de Legislació Lingüística, Generalitat de Catalunya, 2015.
- Previtali, A. "L'encouragement du plurilinguisme en Suisse, l'exemple du domaine scolaire". *Jahresregister AJP — Registres PJA*, 2000, p. 379-396.
- . "Le plurilinguisme suisse entre droit et réalité". *Gesetzgebung-Bulletin de législation*. Institut du fédéralisme de l'Université de Fribourg n. 2, 2005, p. 19-35.
- Riera Gil, E. *Why Languages Matter to People: communication, identity and justice in western democracies. The case of mixed societies*. Barcelona: Institut d'Estudis de l'Autogovern, 2016.
- Saleilles, R. "Rapport présenté à la Commission d'organisation sur l'utilité, le but et le programme du Congrès". *Congrès Internationale de Droit Comparé tenu à Paris du 31 juillet au 4 août 1900. Procès-verbaux des séances et documents*. Paris: Librairie générale de droit et de jurisprudence, vol. 1, 1905, p. 9.
- Sartori, G. "Comparación y método comparativo". A: G. Sartori, i L. Molino. *La comparación en las ciencias sociales*. Madrid: Ed. Alianza, 1999.
- Schmitt, N. "L'expérience suisse en matière de garanties linguistiques" A: A. Pla Boix, coord. *Garantia dels drets lingüístics. Estudis de cas: Bèlgica, Canadà, Espanya, Itàlia, Moldàvia i Suïssa*. Barcelona: Institut d'Estudis Autònoms, 2014.
- Taylor, C., coord. *Multiculturalism. Examining the politics of recognition*. Princeton University Press, 1994.

Tierney, S. *Constitutional Law and National Pluralism*. Oxford: Oxford University Press, 2004.

Vernet, J., coord. *Dret lingüístic*. Valls: Editorial Cossetània, 2003.

Vila i Moreno, F. X. “La noció d’ús en la planificació lingüística de l’ensenyament”. *Revista de Llengua i Dret*, n. 27 (1997).